

Wacław Jarmołowicz
Dawid Piątek

POLSKA TRANSFORMACJA GOSPODARCZA. PRZESŁANKI – PRZEBIEG – REZULTATY*

1. Wstęp

Zmiany polityczne, które miały miejsce w krajach socjalistycznych w drugiej połowie lat 80. XX w., sprawiły, że możliwa stała się transformacja ustrojowa obejmująca m.in. sferę gospodarczą. Transformacja gospodarcza, która rozpoczęła się w latach 90. ubiegłego stulecia w Europie Środkowej i Wschodniej, oznaczała przejście od gospodarki centralnie zarządzanej do rynkowej. Obejmowała całościową i radykalną zmianę ogólnych celów i warunków gospodarowania wszystkich podmiotów. Nie była to zatem kolejna próba zreformowania istniejącego wcześniej ustroju, ale zmiana o charakterze jakościowym, w ramach której dokonywano zerwania z obowiązującą dotychczas logiką gospodarowania. Co do konieczności dokonania transformacji gospodarczej panował przy tym istotny konsensus. Wątpliwości dotyczyły natomiast samego sposobu jej przeprowadzania, a także tempa i zakresu zmian. Wobec braku bezpośrednich i porównywalnych doświadczeń kraje dokonujące jej – najpierw środkowoeuropejskie, a więc: Polska, Węgry i Czechosłowacja, zmuszone były tworzyć i realizować własne, w znacznym stopniu pionierskie, programy zmian ustrojowych.

Celem artykułu jest przedstawienie teoretycznych podstaw transformacji gospodarczej oraz ukazanie przebiegu i rezultatów strategii transformacji szokowej na przykładzie Polski.

* W opracowaniu wykorzystano fragmenty monografii [*Liberalne przesłanki...* 2011].

2. Cele i uwarunkowania transformacji gospodarczej

Transformacja gospodarcza to jeden z podstawowych aspektów transformacji ustrojowej¹. Celem transformacji gospodarczej w Europie Środkowowschodniej i w krajach byłego ZSRR była zatem budowa (i odbudowa) gospodarki rynkowej. Jednocześnie wskazuje to na ustrojowy i rewolucyjny charakter tego przedsięwzięcia, co jednocześnie oznacza, że zmianie ulec musiały: mechanizm alokacji zasobów, dominująca forma własności i rola pieniądza w gospodarce [Wilczyński 1992, s. 14].

Podkreślić należy, że dokonywana transformacja ustrojowa miała bezprecedensowy charakter i znacząco różniła się od wcześniejszych i tzw. transformacji instytucjonalnych, czy też od różnych prób reform gospodarczych w okresie gospodarki centralnie zarządzanej [Dąbrowski 1996, s. 3]. Charakteryzował ją przede wszystkim niezwykle szeroki zakres zmian oraz z zasady szybsze tempo przemian w sferze politycznej niż w gospodarczej. Na skutek tego zmiany gospodarcze przeprowadzane były w warunkach demokracji. Ponadto należy docenić również pokojowy charakter zachodzących zmian [Kornai 2006, s. 212]. Warunki podjęcia transformacji w Europie Środkowej były zarazem trudniejsze niż warunki wcześniej przeprowadzonych transformacji instytucjonalnych. Wśród głównych elementów podjętej transformacji gospodarczej wymienia się na ogół takie, jak: stabilizacja makroekonomiczna, liberalizacja mikroekonomiczna oraz zasadnicza przebudowa instytucjonalna połączona z prywatyzacją [Balcerowicz 1997, s. 179]². Elementy transformacji były ze sobą mocno powiązane [Mickiewicz 2005, s. 26 i n.].

Występująca w większości krajów centralnie zarządzanych nierównowaga wewnętrzna i zewnętrzna wymagały natychmiastowego przywrócenia stabilizacji makroekonomicznej. Było to zadanie priorytetowe, gdyż bez ustabilizowania gospodarki nie można było podejmować udanych przemian w obszarze liberalizacji i przebudowy instytucjonalnej. Stabilizacja stanowiła więc warunek *sine qua non* prowadzenia dalszych działań [Csaba 1995, s. 79–80; Åslund, Boone i Johnson 1996, s. 218]. Jej głównym celem było przywrócenie walucie krajowej cech „dobrego” pieniądza oraz stworzenie mechanizmu cenowego oczyszczającego rynek [Kołodko 1991, s. 6]. W skład planu stabilizacji wchodziły działania zmierzające do zaostrzenia polityki fiskalnej i polityki pieniężnej oraz likwidacji nawisu inflacyjnego [Gelb i Gray 1991, s. 9]. Jednocześnie takie zmiany w tym obszarze, jak: liberalizacja cen, likwidacja dotacji, dewaluacja czy też urealnienie stóp procentowych, wpływały – w krótkim okresie – destabilizująco na gospodarkę [Kołodko 1991, s. 15]. Stabilizacja w długim okresie nie byłaby możliwa

¹ Pozostałe aspekty transformacji to aspekt polityczny i kulturowy [Ratajczak 2009, s. 237].

² Inne podejście zob. w pracy [Marelli i Signorelli 2010, s. 14].

bez przebudowy instytucjonalnej [Antowska-Bartosiewicz i Małecki 1991, s. 181]. Zauważmy również, że utrzymanie stabilizacji makroekonomicznej nie było możliwe bez liberalizacji gospodarki. Celem działań w tym zakresie było usunięcie ograniczeń działalności gospodarczej. Kwintesencją „liberalizacji” w sferze gospodarowania było przejście od rynku sprzedawcy do rynku nabywcy oraz radykalny wzrost znaczenia konsumentów wobec producentów [Åslund 2002, s. 159]. Otwarcie gospodarki na konkurencję zagraniczną stanowiło zarazem sposób na zapewnienie jej racjonalnej struktury cen. Ponadto liberalizacja cen była warunkiem koniecznym utrzymania twardego ograniczenia budżetowego przedsiębiorstw. Bez racjonalnej struktury cen zyski i straty nie mogły stać się wskaźnikami trafności decyzji ekonomicznych. Jednocześnie podkreślano, że nie należy rezygnować całkowicie z regulacji płac w przedsiębiorstwach, dopóki nie zostaną one zreformowane (skomercjalizowane) lub sprywatyzowane³.

Dalszy obszar działań stanowiła zasadnicza przebudowa instytucjonalna gospodarki, obejmująca także prywatyzację przedsiębiorstw. Do jej celów zaliczano: poprawę efektywności i restrukturyzację gospodarki, sprawiedliwy i powszechny podział własności, uzyskanie dochodów budżetowych, ograniczenie społecznych kosztów reform, przyciągnięcie kapitału zagranicznego i zdobycie *know-how*, stworzenie konkurencyjnych rynków i inne [van Brabant 1992, s. 156 i n.; Schmidt i Schnitzer 1993, s. 267–268; Kozarzewski 2006, s. 73 i n.]. Niekiedy podkreślano, że zasadniczym problemem nie był nawet transfer własności, lecz zainicjowanie restrukturyzacji i racjonalizacji gospodarki [Frydman i Rapaczynski 1991, s. 256 i 267]. Należy podkreślić, że prywatyzacja stanowiła (właśnie w sferze własności) instrument wprowadzenia gospodarki rynkowej, a także utrwalenia demokracji i gwarantowania wolności politycznej [Dhanji i Milanovic 1991]. Inne działania składające się na przebudowę instytucjonalną to przede wszystkim tworzenie infrastruktury rynkowej, bez której sprawne funkcjonowanie gospodarki rynkowej nie jest w ogóle możliwe, a także przebudowa instytucji państwa. Konieczne stały się również reformy systemów: podatkowego, polityki pieniężnej, bankowego oraz zabezpieczenia społecznego, dostosowujące je do nowego ustroju gospodarczego [Lavigne 1999, s. 115].

Na tle dokonywanych zmian, tj. ich projektowania i wdrażania, pojawiły się oceny i kryteria dotyczące czasu i radykalizmu wprowadzanych zmian, a więc i stosowanych strategii. Zgodnie z dokonanymi wyróżnieniami mówić można zatem o opozycji: transformacja szokowa – transformacja gradualistyczna⁴. Definiując strategię transformacji, posłużyć się można – uwzględniając radykalizm tego procesu – klasyfikacją rodzajów polityki zaproponowaną przez L. Balcerowicza. Jeżeli więc przyjąć, że politykę gospodarczą uważać można za kategorię

³ Szerzej zob. [Jarmołowicz 1992].

⁴ Transformacja szokowa jest też określana jako radykalny i kompleksowy program gospodarczy lub *big bang*, a transformacja gradualistyczna nazywana jest stopniową lub ewolucyjną.

zmiennej o trzech wymiarach, takich jak: 1) szybkość w podejmowaniu decyzji wpływającą na okres, jaki upływa pomiędzy wdrożeniem reformy gospodarczej a przełomem politycznym; 2) rozkład ich realizacji w czasie (z uwzględnieniem czasu trwania poszczególnych typów polityki transformacyjnej, a więc makroekonomicznej stabilizacji, mikroekonomicznej liberalizacji i zasadniczej przebudowy instytucjonalnej); 3) tempo ich realizacji (szybkość wdrażania w życie zmian w odniesieniu do określonych obszarów), to można wyodrębnić dwa typy strategii [Balcerowicz 1997, s. 182]. Terapię szokową (radykalny i kompleksowy program gospodarczy, *big bang*) charakteryzuje to, że działania podejmowane są we wszystkich obszarach transformacji gospodarczej mniej więcej równocześnie, a ich realizacja przebiega w tempie największym z możliwych lub zbliżonym. Nacisk położony jest tu na paralelność zmian, jak też na tempo ich implementacji. Również działania, które ze swej natury są czasochłonne, powinny zdaniem zwolenników⁵ tej strategii rozpocząć się możliwie wcześniej i przebiegać z jak największą szybkością [Åslund 2002, s. 71]. Czas podjęcia transformacji, mimo że istotny, nie wpływa na jej charakter. Może to być okres bezpośrednio po przełomie politycznym bądź później. Z kolei nieradykalny program zmian (terapia gradualistyczna, stopniowa, podejście ewolucyjne) to strategia, która zakłada rozłożenie prowadzonych reform w czasie lub wdrażanie ich w różnych obszarach w tempie wolniejszym od maksymalnie możliwego do osiągnięcia⁶. Podkreśla się tu więc celowość i konieczność stopniowego wprowadzania zmian ustrojowych [Wei 1997, s. 1235; Staehr 2003, s. 8].

3. Strategie transformacji gospodarczej

Za istotne podstawy koncepcyjne terapii szokowej uznaje się dość powszechnie ustalenia związane z tzw. konsensusem waszyngtońskim, a także z dorobkiem szkoły monetarystycznej i nowej ekonomii klasycznej [Lavigne 1999, s. 118–119; Roland 2000, s. 328]. Osiągnięcie celu, jakim jest zmiana ustroju gospodarczego, uważane jest – w ich świetle – za niemożliwe bez radykalnego odrzucenia starych, blokujących proces reform instytucji [Murrell 1997, s. 226]. Zasadnicza zmiana warunków działania jest przy tym możliwa, gdyż reformatorzy wiedzą, jak funkcjonuje gospodarka rynkowa, i potrafią ją wykorzystać. Co więcej, prawa ekonomii traktowane są tu jako uniwersalne, co oznacza również możliwość przenoszenia na reformowany grunt instytucji dobrze funkcjonujących w innych

⁵ Zwolennicy tej koncepcji transformacji to m.in.: J. Sachs, D. Lipton, M. Bruno, M. Friedman, a w Polsce: L. Balcerowicz, M. Dąbrowski, A. Lipowski, W. Wilczyński, J. Winiecki [Wilczyński 1995, s. 387].

⁶ Za transformacją nieradykalną opowiadają się m.in.: V. Amiel, K. Łaski, A. Nove, J. Berliner, D.M. Nuti, P. Murrell, G. Roland [Wilczyński 1995, s. 388].

krajach o orientacjach rynkowych. Dobrym odzwierciedleniem rzeczywistości gospodarczej w powyższych działaniach staje się zwłaszcza: neoklasyczna teoria cen, standardowa makroekonomia i model *homo oeconomicus*⁷. Racjonalne podmioty gospodarujące dostosują więc swoje zachowanie do nowych warunków, jeżeli tylko poddane zostaną działaniu odpowiednich bodźców [Balcerowicz 1997, s. 228–229]. W tym kontekście niezwykle istotna jest również wiarygodność samych reformatorów, która może być uzyskana dzięki działaniom radykalnym. Brak takiej wiarygodności wskutek nie dość zdecydowanych działań stawał się przecież wcześniej przyczyną niepowodzenia wielu podejmowanych prób reformowania gospodarki centralnie zarządzanej. Ustroje gospodarcze charakteryzują się bowiem pewną logiką funkcjonowania, która gwarantuje ich wewnętrzną spójność⁸. Oznacza to, że wprowadzenie tylko pewnych elementów gospodarki rynkowej do funkcjonującej gospodarki centralnie zarządzanej musi skończyć się – z założenia – niepowodzeniem [Kornai 1992, s. 574]. Dokonywane zmiany muszą również osiągnąć „masę krytyczną”, jeśli mają się w ogóle powieść. Wewnętrzna logika funkcjonowania ustrojów gospodarczych sprawia, że nie można dowolnie dobierać i łączyć różnych z zasady elementów funkcjonujących w odmiennych ustrojach gospodarczych.

Wśród podstaw gradualizmu na uwagę z kolei zasługują: instytucjonalne podejście do gospodarki, oparte na nowoczesnej mikroekonomii i niekoope-racyjnej teorii gier; ewolucyjne ujęcie przemian w ekonomii; oraz filozoficzny sceptycyzm (charakterystyczny np. dla K. Poppera), kładący nacisk na względną niezajomość gospodarki i społeczeństwa, niepewność oraz społeczną awersję do zmian radykalnych [Roland 2000, s. 329]⁹.

Zwolennicy transformacji gradualistycznej zwracają przy tym uwagę na instytucjonalny kontekst gospodarki. System ekonomiczny jest bowiem produktem historii i społeczeństwa. Zrozumienie zaś sposobu funkcjonowania rynku nie jest tu jeszcze tożsamy ze zrozumieniem procesu jego powstawania. W warunkach przemian znaczenia nabiera także problem zdobywania i niekompletności informacji. Zmiany szokowe mogą dotyczyć stabilizacji makroekonomicznej, ale nie instytucji [Morita 2009, s. 234]. Instytucje gospodarki rynkowej budowane są natomiast powoli, a wpływ na ich ostateczny kształt ma kultura i wartości wyznawane przez społeczeństwo. Są więc one produktem danych warunków i nie mogą być znane *a priori* ani też przenoszone z jednej gospodarki do drugiej. Plan reform nie może być taki sam dla różnych krajów, powinien bowiem uwzględniać ich doświadczenia historyczne oraz warunki lokalne. Zachowanie podmiotów gospo-

⁷ Szerzej zob. [Piątek i Szarzec 2008].

⁸ Najczęściej wskazuje się na zależność między mechanizmem koordynacji a dominującą formą własności [Kornai 1990, s. 142].

⁹ Czasami jako źródło gradualistycznej strategii transformacji wskazuje się także na powodzenie chińskich reform oraz sukces polityki *glasnosti* [Roland 1997, s. 173].

darujących to efekt zarówno bodźców ekonomicznych, jak i doświadczeń historycznych. Transformacyjne przekształcenie społeczeństwa i gospodarki „z góry” nie jest możliwe. Zmiany tego typu muszą dokonywać się „od dołu” i winny też być akceptowane przez społeczeństwo [Murrell 1997, s. 230–232]. Jako teoretyczną inspirację dla strategii zmian stopniowych wskazuje się tu zwłaszcza na poglądy K. Poppera. I tak np. powołujący się na niego [Murrell 2003, s. 9] opowiada się za strategią zmian, której głównymi cechami są: identyfikacja najważniejszych problemów i skupienie wysiłku na ich rozwiązaniu; zaprojektowanie rozwiązań umożliwiających wycofanie się ze zmian, gdyby okazały się one niekorzystne; wdrażanie rozwiązań, które sprawdziły się już w mniejszej skali lub w podobnym otoczeniu instytucjonalnym.

4. Terapia szokowa. Doświadczenia Polski

Według zwolenników terapii szokowej skrajny przypadek niestabilności makroekonomicznej, który był udziałem krajów postsocjalistycznych, wymagał szybkiego wprowadzenia w życie twardego programu stabilizacyjnego [Dąbrowski 1996, s. 28]. Stabilizacja winna być radykalna, przeprowadzona za jednym razem, i to na początku transformacji. Działania z nią związane były szczególnie istotne m.in. ze względu na tzw. nawis inflacyjny, oczekiwania inflacyjne oraz brak dyscypliny makroekonomicznej. Odwlekanie decyzji stabilizacyjnych musiało oznaczać dalsze pogarszanie się sytuacji gospodarczej, ponieważ program zmian stopniowych (lub niedostatecznie radykalnych) nie był już w stanie przezwyciężyć narastającej inflacyjnej inercji i inflacyjnych oczekiwań. Równocześnie elementy składające się na pakiet prorynkowych reform były ze sobą powiązane, a ich efektywność była od siebie zależna [Ahrens 1994, s. 43]. Jednoczesne wprowadzenie zmian pozwalało też uzyskać efekt synergii [Guitián 1994, s. 61]. Zaniedbania w którymś z obszarów transformacyjnej polityki gospodarczej mogły prowadzić do negatywnych konsekwencji w pozostałych [Balcerowicz 1997, s. 181 i n.]. Przykładowo, liberalizacja cen (w celu odejścia od gospodarki niedoboru oraz związanej z nią nieefektywności i usunięcia deformacji cen uniemożliwiającej racjonalny rachunek ekonomiczny) wymagała równoczesnego wprowadzenia operacji stabilizacyjnej, która miała zapobiec przerodzeniu się inflacji korekcyjnej w trwałe zjawisko. Bez liberalizacji cen trudno było wyeliminować subsydia i zwolnienia podatkowe, co podważało w następstwie możliwość dostosowań budżetowych i zagrażało równowadze makroekonomicznej. Uwolnienie cen było także niezbędne do zdemonopolizowania gospodarki i jej prywatyzacji (również poprzez rozwój *de novo* sektora prywatnego). Niemniej ważne było to, że bez liberalizacji nie można było wyeliminować niedoborów. Liberalizacja cen i warunków prowadzenia działalności gospodarczej, chociaż stanowiła „bolesny wstrząs”, była

koniecznym krokiem. Samo też wprowadzenie zasady wolności gospodarczej i swobody kształtowania cen stworzyło nową jakościowo rzeczywistość gospodarczą – gospodarkę rynkową [Lutkowski 1999, s. 13]. Także liberalizacja handlu zagranicznego przyczyniła się do wywołania skutecznej presji konkurencyjnej na przedsiębiorstwa krajowe. Niezbędnym wymogiem stało się w tych warunkach wprowadzenie wymienialności waluty [Balcerowicz 1997, s. 221]. Było to jednym z warunków koniecznych do osiągnięcia stabilizacji makroekonomicznej. Powstanie i rozwój przedsiębiorstw prywatnych stawał się możliwy dzięki dalszemu znieszeniu biurokratycznych i fiskalnych ograniczeń. Jednakże aby nabrał on większej dynamiki, potrzebne były odpowiednie zmiany przepisów prawnych, zwiększające stopień pewności działań gospodarczych i egzekwowalność umów. Zmiany instytucjonalne stawały się więc również niezwykle istotne, chociaż ich tempo nie mogło być tak duże jak działań na rzecz stabilizacji i liberalizacji. Zależność między stabilizacją i liberalizacją a zmianami instytucjonalnymi była przy tym dwustronna. Prywatyzacja i restrukturyzacja przedsiębiorstw nie była przecież możliwa bez liberalizacji cen i likwidacji niedoborów [Dąbrowski, Gomułka i Rostowski 2001, s. 312]. Natomiast zachowanie stabilizacji makroekonomicznej wymagało przebudowy instytucjonalnej gospodarki [Antowska-Bartosiewicz i Małecki 1991, s. 181].

Zwolennicy strategii radykalnej wskazują na tzw. okres polityki nadzwyczajnej (*window of opportunity*). Jak zauważa np. L. Balcerowicz [1997, s. 185 i n.], po wielkim przełomie politycznym, jaki miał miejsce w Polsce i Europie Środkowej na początku lat 90., występował okres polityki „nadzwyczajnej”, która jednak ustępowała stopniowo miejsca polityce „normalnej”. Charakteryzuje się on tym, że w warunkach utraty zaufania i braku poparcia dla „starych elit władzy” oraz przy niewykształconych jeszcze nowych strukturach politycznych, zarówno nowi przywódcy, jak i zwykli obywatele mieli większą skłonność do działania i myślenia w kategoriach reform i dążenia do wspólnego dobra. Uzasadniało to możliwość przeprowadzania nawet bardzo kosztownych zmian gospodarczych (już we wczesnym okresie), ponieważ bezpośrednio po przewrocie politycznym społeczeństwo gotowe było je zaakceptować [Winiński 1999, s. 228–229].

Od początku prac nad programem transformacji w Polsce zdawano sobie sprawę, że w warunkach koniecznym powodzenia zmian jest opanowanie „galopującej” inflacji [Balcerowicz 1992, s. 40]. Dlatego też powstrzymanie inflacji stało się jednym z priorytetów przyjętego w październiku przez rząd programu zmian i determinowało jego radykalny charakter. Jako datę wprowadzenia w życie większości reform przyjęto 1 stycznia 1990 r. Program zakładał wprowadzenie ustroju gospodarczego opartego na własności prywatnej, konkurencji, mocnym i wymienialnym pieniądzu, otwartego na wymianę handlową z zagranicą, w którym państwo kreuje stabilne ramy dla działalności gospodarczej, ale nie krępuje jej biurokratycznymi regulacjami i nie jest podatne na naciski grup interesów [Balce-

rowicz 1992, s. 39]. W efekcie dalszych prac rząd przedstawił w sejmie 17 grudnia 1989 r. projekt 11 ustaw składających się na program terapii radykalnej. Oprócz skierowanej do dalszych prac ustawy o ograniczaniu praktyk monopolistycznych Sejm 27 grudnia tego roku uchwalił przedstawione projekty, a 31 grudnia zostały one podpisane przez prezydenta W. Jaruzelskiego [Balcerowicz 1992, s. 56 i n.].

Przyjęty i wprowadzony w życie 1 stycznia 1990 r. program zmian zaczęto od nazwiska jego głównego autora nazywać planem Balcerowicza. Składało się na niego pięć elementów: restrykcyjna polityka pieniężna, zmierzająca do ograniczenia deficytu budżetowego polityka fiskalna, liberalizacja cen, częściowa wymienialność złotego oraz restrykcyjna polityka dochodowa [Dąbrowski 1992, s. 56–57; Rosati 1998, s. 39]. O restrykcyjnym charakterze polityki pieniężnej świadczyło: ograniczenie podaży pieniądza i przejście przez NBP do polityki realnie dodatniej stopy procentowej [Dąbrowski 1992, s. 56–57]. Podwyższono także stopy procentowe od wcześniej udzielonych kredytów. Ograniczono również wielkość kredytów preferencyjnych. Ponadto przyznano bankom komercyjnym swobodę ustalania stopy procentowej od depozytów i kredytów [*Transition Report...* 1997, s. 190]. Restrykcyjne nastawienie dominowało również w polityce fiskalnej. Ograniczone zostały dotacje przedmiotowe i podmiotowe. Było to nieodzowne wobec konieczności opanowania inflacji, a także przystosowania budżetu do warunków gospodarki rynkowej [Owsiak 1994, s. 6 i n.]. Ograniczenie subsydiów było możliwe dzięki liberalizacji cen. Około 90% wszystkich cen kształtowało się swobodnie. Pozostałe, takie jak ceny nośników energii, transportu, lekarstwa i czynsze, drastycznie podniesiono [Dąbrowski 1992, s. 56–57].

Wprowadzona została także częściowa (wewnętrzna) wymienialność złotego. Po zdewaluowaniu złotego zdecydowano się na reżim sztywnego kursu walutowego, który miał pełnić rolę kotwicy antyinflacyjnej [Balcerowicz 1992, s. 50]. Działaniom tym towarzyszyła liberalizacja handlu zagranicznego. Do handlu z zagranicą dopuszczono wszystkie podmioty, likwidując w ten sposób państwowy monopol handlu zagranicznego [Kaliński 2004, s. 4]. Ważnym elementem programu była także restrykcyjna polityka dochodowa. Obawa przed rozkręceniem spirali inflacyjnej sprawiła, że zdecydowano się zastosować „hamulec płacowy”, to jest podatek od ponadnormatywnego wzrostu wynagrodzeń (tzw. popiwiek) [Balcerowicz 1992, s. 46–47]¹⁰. Przekroczenie określonego progu tempa wzrostu płac oznaczało konieczność zapłaty podatku. Próg ten ustalono początkowo na 0,2 wskaźnika wzrostu cen.

Wymienione działania składały się na terapię szokową, której wprowadzenie miało stworzyć masę krytyczną zmian. Jej celem było jednoczesne urynkowanie gospodarki i powstrzymanie hiperinflacji [Balcerowicz 1992, s. 53]. Oprócz wymienionych reform przystąpiono do przemian instytucjonalnych. Obejmowały

¹⁰ Stanowił on drugą kotwicę antyinflacyjną. Szerzej zob. [Winiecki 1992].

one m.in.: likwidację pozostałości systemu centralnego zarządzania, wprowadzenie samorządu terytorialnego i własności komunalnej, zaniechanie zasady automatycznego finansowania przedsięwzięć gospodarczych, wprowadzenie osłony socjalnej dla bezrobotnych, „małą” prywatyzację, stworzenie Urzędu Antymonopolowego [Dąbrowski 1997, s. 12 i n.]. Ponadto rozpoczęto „dużą” prywatyzację, przy czym jej podstawą była ustawa o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych z 13 lipca 1990 r. (Dz.U. z 1990 r., nr 51, poz. 298). Główne ścieżki czy też metody prywatyzacji przewidziane w ustawie to: prywatyzacja kapitałowa (pośrednia) i prywatyzacja bezpośrednia (nazywana w ustawie prywatyzacją likwidacyjną) [Bałtowski 2002, s. 130]. W ramach ścieżki kapitałowej, po przekształceniu przedsiębiorstwa państwowego w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa (czyli komercjalizacji) w ciągu dwóch lat powinna odbyć się sprzedaż akcji lub udziałów danej spółki osobom trzecim. Do tej metody zaliczyć można również program powszechnej prywatyzacji, który był gotowy już w 1991 r. Niestety, na skutek przeszkód ustawa o narodowych funduszach inwestycyjnych (NFI) (Dz.U. z 1993 r., nr 44, poz. 202) doczekała się uchwalenia dopiero 30 kwietnia 1993 r., a program uruchomiono w lipcu 1995 r. Jego rozmiary były jednak niewielkie, gdyż objął on jedynie 512 byłych przedsiębiorstw państwowych. Prywatyzacja bezpośrednia polegała na zadysponowaniu przez Skarb Państwa mieniem zlikwidowanego przedsiębiorstwa w całości przez: sprzedaż, wniesienie do spółki lub oddanie do odpłatnego korzystania [Bałtowski 2002, s. 133]. Przekształcenia własnościowe przedsiębiorstw państwowych odbywały się także na podstawie Ustawy z 25 września 1981 r. o przedsiębiorstwach państwowych (Dz.U. z 2002 r., nr 112, poz. 981). Najczęściej działo się to przez likwidację przedsiębiorstwa państwowego i sprzedaż pozostałego po nim majątku¹¹.

Podsumowując doświadczenia transformacji w Polsce, stwierdzić należy, że przejście do gospodarki rynkowej miało charakter radykalny i szokowy. Jak zauważa L. Balcerowicz, zastosowanie takiej strategii transformacji pozwoliło przełamać inercję zachowań podmiotów gospodarujących, wykorzystać okres polityki „nadzwyczajnej” oraz uzyskać efekt synergii i w efekcie stało się źródłem sukcesu transformacji w Polsce [Balcerowicz 1997, s. 385–386]. Zwraca się także uwagę, że zastosowane wielościętkowe, wszechstronne, elastyczne i zindywidualizowane podejście do prywatyzacji sprawiło, iż sprywatyzowane przedsiębiorstwa państwowe – w porównaniu z innymi krajami transformującymi swoje gospodarki – szybciej reagowały na sygnały płynące z rynku i były lepiej przygotowane do radzenia sobie z konkurencją [Rapacki 2004, s. 14]. Ponadto podkreśla się szybkie tempo wzrostu nowego sektora prywatnego, który – w opinii niektórych ekonomistów – w znacznym stopniu przyczynił się do osiągnięcia przez Polskę szybkiego tempa wzrostu gospodarczego [Dąbrowski, Gomułka i Rostowski 2001,

¹¹ O innych, wykorzystywanych w niewielkim tylko stopniu sposobach przekształceń własnościowych przedsiębiorstw państwowych zob. [Bałtowski 2002, s. 142 i n.].

s. 302; Winiecki 2003, s. 13]. Wreszcie wśród cech charakterystycznych transformacji w Polsce wymienia się utrzymanie wysokiego tempa zmian gospodarczych, mimo zmian rządów i koalicji rządowych. Zwraca się także uwagę na niestabilność i rozdrobnienie sceny politycznej w Polsce, przy czym stawiana jest teza, że przyczyniło się to do silniejszej konkurencji politycznej i wraz z nadzorem sprawowanym przez wolne media pozwoliło ograniczyć zakres działań nieodpowiedzialnych i szkodliwych [Ekiert 2001, s. 11].

5. Wyniki transformacji

Porównując doświadczenia Polski i dwóch innych liderów przemian gospodarczych, czyli Czech i Węgier, stwierdzić można, że najtrudniejsze warunki wprowadzania transformacji gospodarczej występowały w Polsce¹². Według badań przeprowadzonych przez EBOiR wartość indeksu warunków początkowych wyniosła 3,5 dla Czech, 1,9 dla Polski i 3,3 dla Węgier (im wyższa wartość wskaźnika, tym warunki początkowe lepsze). Przy obliczaniu tego wskaźnika pod uwagę brano: poziom rozwoju gospodarczego, zależność handlową od RWPG, nierównowagę makroekonomiczną, odległość od państw Unii Europejskiej, występowanie bogactw naturalnych, doświadczenia z gospodarką rynkową, sprawność i jakość administracji rządowej [*Transition Report... 2000*, s. 21]. Pod względem reform instytucjonalnych i zmian struktury gospodarczej najlepiej prezentowały się Węgry, a najgorzej Czechosłowacja. Natomiast pod względem sytuacji makroekonomicznej Polska była zdecydowanie w najgorszym położeniu. Czechosłowacja, w sytuacji braku zmian instytucjonalnych, prowadziła ostrożną politykę makroekonomiczną. Warunki początkowe w Czechosłowacji, a szczególnie w Czechach, były – w porównaniu z innymi gospodarkami centralnie zarządzanymi – względnie korzystne. Inflacja była tu utrzymywana na niskim poziomie, a zadłużenie zagraniczne było niewielkie. Produkt krajowy na osobę był najwyższy wśród wyróżnionych trzech państw. Natomiast sytuacja makroekonomiczna Węgier była już gorsza. Poziom produktu na osobę był bowiem niższy, stopa inflacji – wyższa i występowało znaczne zadłużenie zagraniczne (którego wielkość stawiała też Węgry wśród najbardziej zadłużonych państw o średnim dochodzie). Polska również odziedziczyła znaczny dług zewnętrzny. Inflacja była wyższa niż na Węgrzech, a poziom PKB *per capita* był najniższy. Mimo najtrudniejszej sytuacji gospodarczej to właśnie w Polsce zdecydowano się na najbardziej radykalny program zmian.

Istnieje wiele zestawów kryteriów służących ocenie kondycji gospodarki. Jednym z nich są kryteria konwergencji z Maastricht, które muszą być spełnione

¹² Szerzej na temat warunków początkowych zob. [Baszyński i Jarmołowicz 2011].

przez kraj przystępujący do Unii Gospodarczej i Walutowej. Jednakże kryteria te nie dotyczą dwóch ważnych dla oceny stanu gospodarki wielkości: tempa wzrostu PKB i stopy bezrobocia. Również wskaźniki podatności na kryzys walutowy nie obejmują zmian PKB i wielkości bezrobocia¹³. Z tego powodu, by zrealizować cel artykułu, przeprowadzono ocenę stabilizacji makroekonomicznej, opierając się na metodzie opracowanej w Instytucie Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, a wykorzystanej na szerszą skalę m.in. przez G. Kołodkę [1993]. Metoda ta polega na obserwacji następujących wielkości: tempa wzrostu gospodarczego, stopy bezrobocia, stopy inflacji, salda budżetu państwa, salda obrotów bieżących z zagranicą. Tworzą one tzw. pięciokąt stabilizacji makroekonomicznej. Wykorzystanie tej metody umożliwia zarazem dokonywanie porównań tak w przestrzeni, jak i w czasie oraz pozwala na graficzne przedstawienie wyników.

Kraje Europy Środkowej i Wschodniej, które przechodziły transformację gospodarczą, doświadczyły w początkowym jej okresie spadku produkcji. Produkcja zmniejszyła się przy tym we wszystkich państwach, i to niezależnie od panujących w nich warunków gospodarczych i momentu rozpoczęcia transformacji, jak też od sposobu przechodzenia do gospodarki rynkowej [Blejer i Gelb 1993, s. 2]. Zjawisko to zostało też określone mianem recesji transformacyjnej¹⁴. Recesja transformacyjna miała więc miejsce we wszystkich krajach transformujących się, chociaż jej głębokość i czas trwania były różne.

Mimo że sytuacja gospodarcza w Polsce pod koniec lat 80. XX w. wymusiła radykalne przeprowadzenie stabilizacji makroekonomicznej, udało się osiągnąć dobre wyniki w obszarze wzrostu gospodarczego (tabele 1 i 2).

Przeprowadzona w Polsce transformacja umożliwiła osiągnięcie systematycznego i relatywnie wysokiego tempa wzrostu gospodarczego. Recesja transformacyjna w Polsce była krótka, a późniejszy wzrost gospodarczy – najbardziej dynamiczny. Pozwoliło to na zdecydowaną poprawę pozycji Polski wśród innych krajów transformujących się.

Kwestia bezrobocia była jednym z największych problemów okresu transformacji. Szczególnie negatywny odbiór tego zjawiska wynikał również z tego, że w gospodarce centralnie zarządzanej – ze względu na nierównowagę popytową – było ono nieobecne. Dane przedstawiające stopę bezrobocia w wybranych krajach zawiera tabela 3.

Przez większość badanego okresu Polska charakteryzowała się najwyższą, a Czechy – najniższą stopą bezrobocia. Chociaż w ostatnim czasie sytuacja Polski

¹³ Makroekonomiczne wskaźniki podatności na kryzys (wskaźniki niestabilności finansowej) obejmują: stopę inflacji, stosunek deficytu budżetowego do PKB, stosunek długu publicznego do PKB, deficyt rachunku obrotów bieżących, przepływy krótkoterminowe, stosunek napływu kapitału do PKB, stosunek zadłużenia krótkoterminowego do rezerw walutowych [Lindgren i in. 1999, s. 11].

¹⁴ Szerzej zob. [Kornai 1993, 1994].

na tle pozostałych krajów nieco się poprawiła, to jednak średnia stopa bezrobocia była w latach 1990–2010 ponad dwa razy wyższa w Polsce niż w Czechach.

Tabela 1. Zmiany PKB w latach 1990–2010 w wybranych krajach transformujących się

Kraj	Rok początku transformacji	Rok, w którym PKB był najniższy od początku transformacji	Czas trwania recesji transformacyjnej	Najniższy PKB	PKB po 10 latach	PKB w 2010 r.	Rok przekroczenia poziomu z roku bazowego	Rok, w którym PKB był najwyższy	Średnie tempo zmian PKB po osiągnięciu minimum (%)
				rok przed rozpoczęciem transformacji w kraju to rok bazowy=100					
Czechy	1991	1992	2	85,6	101,8	142,0	2000	2008	2,74
Polska	1990	1991	2	82,2	121,7	186,2	1996	2010	4,37
Węgry	1990	1993	4	81,9	99,9	136,3	2000	2008	2,65

Źródło: opracowanie własne na podstawie [World Economic... 2011].

Tabela 2. Zmiany relatywnego poziomu rozwoju w wybranych krajach transformujących się

Państwo	1989		2010	
	PKB w USD, p.c., PPP	PKB – średnia dla całej grupy = 100	PKB w USD, p.c., PPP	PKB – średnia dla całej grupy = 100
Czechy	11 626	186	24 950	202
Polska	6 113	98	18 981	154
Węgry	8 739	140	18 841	153
Średnia dla państw transformujących się ^a	6 252	100	12 352	100

^a Albania, Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Bułgaria, Chorwacja, Czechy, Estonia, Gruzja, Kazachstan, Kirgistan, Litwa, Łotwa, Macedonia, Mołdawia, Polska, Rosja, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Tadżykistan, Turkmienistan, Ukraina, Uzbekistan, Węgry.

Źródło: obliczenia własne na podstawie [World Economic... 2011].

Tabela 3. Stopa bezrobocia w latach 1990–2010 w wybranych krajach transformujących się

Rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Czechy	0,7	4,1	2,6	3,5	3,2	4,0	3,9	4,8	6,5	8,8	8,8
Polska	6,3	11,8	13,6	16,4	11,4	13,4	12,4	11,3	10,6	13,8	16,1
Węgry	2,1	8,4	9,3	11,3	10,1	10,2	9,9	8,7	7,1	6,5	6,0
Rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Średnia
Czechy	8,2	7,3	7,8	8,3	7,9	7,1	5,3	4,4	6,7	7,3	5,8
Polska	18,3	19,9	19,6	19,0	17,7	13,8	9,6	7,1	8,2	9,6	13,3
Węgry	5,6	5,9	6,3	6,3	7,3	7,5	7,7	8,0	10,1	11,2	7,8

Źródło: [Transition Report... 1999; World Economic... 2011].

Stabilizacja inflacji jest jednym z niezbędnych warunków wejścia kraju na ścieżkę wzrostu gospodarczego i poprawy dobrobytu obywateli. Na początku polskiej drogi do gospodarki rynkowej, ze względu na ogromną nierównowagę makroekonomiczną, przywrócenie stabilizacji makroekonomicznej było najważniejszym wyzwaniem. Głęboka nierównowaga makroekonomiczna w Polsce na początku lat 90. przejawiała się między innymi wysoką inflacją. W początkowym okresie transformacji w Polsce miała miejsce inflacja korekcyjna spowodowana liberalizacją cen, dewaluacją kursu walutowego, a także nawisem inflacyjnym. Dane dotyczące stabilizacji inflacji zawiera tabela 4.

Tabela 4. Programy stabilizacyjne (1990–2010) w wybranych krajach transformujących się

Kraj	Data wprowadzenia programu stabilizacyjnego	Inflacja rok przed wprowadzeniem programu (%)	Maksymalna inflacja		Minimalna inflacja		Rok, w którym inflacja spadła trwale poniżej 40%	Średnia inflacja po spadku poniżej 40% (%)	Inflacja po 5 latach programu (%)	Inflacja średnioroczna w 2010 r. (%)
			poziom (%)	rok	poziom (%)	rok				
Czechy	01.1991	9,7	52,0	1991	0,1	2003	1992	5,8	8,8	1,5
Polska	01.1990	251,1	585,8	1990	0,8	2003	1993	10,4	27,9	2,6
Węgry	03.1990	17,0	34,2	1991	3,6	2005	cały okres	13,7	28,3	4,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Transition Report... 1999; World Economic... 2011].

Pod względem tempa wzrostu cen najlepsza sytuacja była w Czechach, które przez większość badanego okresu notowały najniższą stopę inflacji. Węgry, mimo że inflacja nigdy nie przekroczyła tam 40%, miały duże problemy z utrzymaniem stabilności cen i właśnie w tym kraju inflacja w 2010 r. była najwyższa. Biorąc pod uwagę sytuację wyjściową, można stwierdzić, że walka z inflacją w Polsce zakończyła się spektakularnym sukcesem.

Od początku transformacji gospodarczej stan finansów publicznych pozostaje w centrum zainteresowania polityków, ekonomistów, banku centralnego i rynków finansowych. Permanentnie utrzymujący się deficyt budżetu państwa prowadzi do wzrostu długu publicznego, a koszty obsługi rosnącego zadłużenia powodują dalszy wzrost deficytu. Zmiany w poziomie deficytu budżetowego w Czechach, Polsce i na Węgrzech w stosunku do PKB przedstawia tabela 5.

Oceniając osiągnięcia opisywanych gospodarek w tej dziedzinie, należy zauważyć, że zdecydowanie najgorsza sytuacja występowała na Węgrzech. W badanym okresie średni deficyt budżetu państwa wynosił aż $-5,6\%$ PKB. W ostatnich latach wyraźnie widać też wpływ kryzysu finansowego na stan finansów publicznych. Jest on szczególnie niepokojący w Polsce, w której wydatki budżetu państwa w latach 2009–2010 przewyższały dochody aż o ponad 7%.

Tabela 5. Saldo budżetu państwa w latach 1990–2010 w wybranych krajach transformujących się (w % PKB)

Rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Czechy	-0,2	-1,9	-3,1	0,5	-1,9	-1,6	-1,9	-3,8	-5,0	-3,7	-3,7
Polska	3,1	-2,1	-4,9	-2,4	-2,2	-3,1	-3,3	-4,6	-4,3	-2,3	-3,0
Węgry	0,0	-2,9	-6,1	-6,0	-7,5	-6,7	-5,0	-6,2	-8,2	-5,5	-3,0
Rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Średnia
Czechy	-5,7	-6,8	-6,6	-2,9	-3,6	-2,6	-0,6	-2,7	-5,8	-4,7	-3,3
Polska	-5,1	-5,0	-6,3	-5,7	-4,3	-3,9	-1,9	-3,7	-7,3	-7,9	-3,8
Węgry	-4,0	-9,0	97,2	-6,4	-7,8	-9,3	-4,9	-3,6	-4,5	-4,3	-5,6

Źródło: [Transition Report... 2002, 2009; World Economic... 2011].

Kraje modernizujące swoje gospodarki często doświadczają deficytu bilansu obrotów bieżących. Przystarzałe wyposażenie kapitałowe odziedziczone po gospodarce centralnie zarządzanej wymagało wymiany. Deficyt bilansu obrotów bieżących jest w tych warunkach zjawiskiem w pewnym stopniu normalnym i niezagrażającym stabilności finansowej gospodarki, o ile nie przekracza granicy 5% PKB. Dane dotyczące tego obszaru gospodarki przedstawia tabela 6.

Tabela 6. Saldo obrotów bieżących w latach 1990–2010 w wybranych krajach transformujących się (w % PKB)

Rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Czechy	-2,8	1,2	-1,0	0,3	-0,1	-2,5	-6,7	-6,3	-2,1	-2,4	-4,7
Polska	1,0	-2,6	1,1	-0,7	2,5	0,6	-2,1	-3,7	-4,0	-7,4	-6,0
Węgry	0,4	0,8	0,9	-9,0	-9,4	-3,6	-3,8	-4,3	-7,0	-7,7	-8,5
Rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Średnia
Czechy	-5,3	-5,7	-6,3	-5,3	-1,3	-2,5	-3,3	-0,6	-3,3	-3,7	-3,1
Polska	-3,1	-2,8	-2,5	-5,2	-2,4	-3,8	-6,2	-6,6	-4,0	-4,5	-3,0
Węgry	-6,0	-6,9	-8,0	-8,4	-7,6	-7,6	-6,9	-7,4	0,4	2,1	-5,1

Źródło: [Transition Report... 1999; World Economic... 2011].

Saldo obrotów bieżących było we wszystkich badanych krajach przez większość analizowanego okresu ujemne. Wielokrotnie też przekraczało uznany za bezpieczny poziom -5% PKB. Doprowadziło to do zagrożenia kryzysem walutowym na Węgrzech w 1995 r., w Czechach w 1997 r. i w Polsce w 1999 r. W ostatnich latach sytuacja uległa poprawie szczególnie na Węgrzech. W pozostałych krajach saldo obrotów bieżących również kształtuje się na bezpiecznym poziomie. Pozostaje jedynie obawa, czy utrzymujący się kryzys finansowy i towarzyszące mu spowolnienie gospodarcze nie doprowadzą do pogorszenia sytuacji i nie zagrażą stabilności walut krajowych.

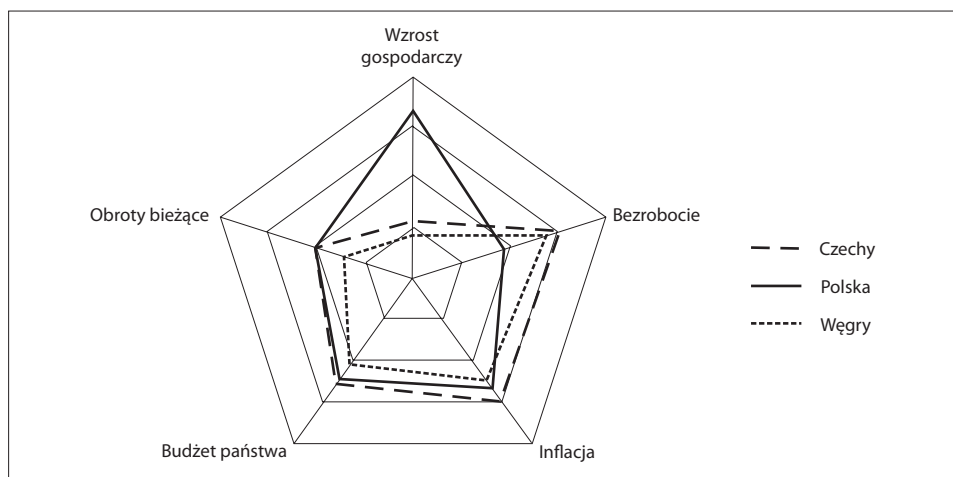
6. Podsumowanie

Radykalne przeprowadzenie stabilizacji, liberalizacji i przebudowy instytucjonalnej miało na celu nie tylko poszerzenie zakresu wolności gospodarczej, ale również upowszechnienie własności prywatnej oraz zrjonalizowanie całego procesu gospodarowania. W Polsce zaś zarówno radykalizm dokonywanych przemian, jak i ich rezultaty w postaci budowy (i odbudowy) podstaw gospodarki rynkowej stały się szczególnie widoczne i istotne.

Tabela 7. Wyniki transformacji w wybranych krajach w latach 1990–2010

Wyszczególnienie	PKB w 2010 r. (rok przed rozpoczęciem transformacji w kraju = 100)	Średnia stopa bezrobocia w latach 1990–2010	Średnia inflacja po spadku poniżej 40% (%)	Średnie saldo budżetu państwa w latach 1990–2010 (w % PKB)	Średnie saldo obrotów bieżących w latach 1990–2010 (w % PKB)	Pole pięciokąta stabilizacji makroekonomicznej
Czechy	142,0	5,8	5,8	-3,3	-3,1	0,341
Polska	186,2	13,3	10,4	-3,8	-3,0	0,364
Węgry	136,3	7,8	13,7	-5,6	-5,1	0,229

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Transition Report... 1999, 2002, 2009; World Economic... 2011].

Rys. 1. Pole pięciokąta stabilizacji makroekonomicznej w wybranych krajach w latach 1990–2010

Źródło: opracowanie własne.

Analizując wyniki makroekonomiczne osiągnięte w latach 1990–2010, podkreślić należy dość dobre wyniki polskiej gospodarki (tabela 7 i rys. 1). Polska prezentowała się najlepiej pod względem: wzrostu poziomu PKB (w 2010 r. PKB był równy aż 186,2% PKB z 1989 r.) i salda obrotów bieżących (średnie saldo wynosiło –3,0% PKB). W pozostałych kategoriach najlepsze wyniki odnotowała gospodarka Czech: średnia stopa bezrobocia 5,8%, średnia stopa inflacji 5,8%, średnie saldo budżetu państwa –3,3% PKB. Gospodarka węgierska w żadnym z prezentowanych obszarów nie osiągnęła najlepszych rezultatów.

W celu syntetycznego przedstawienia i porównania uzyskanych wyników wykorzystano metodę pięciokąta stabilizacji makroekonomicznej¹⁵. Im lepsza jest sytuacja gospodarki, tym dalej od środka pięciokąta położony jest odpowiadający jej punkt. Rysunek powstaje przez połączenie tych punktów. Im lepszy jest stan gospodarki, tym pole pięciokąta jest większe. Pole może być maksymalnie równe 1, a minimalnie 0. Pole pięciokąta w Polsce było w badanym okresie nieznacznie większe niż w Czechach. Na tle Węgier sytuacja tych dwóch krajów była znacząco lepsza. Biorąc zatem pod uwagę fakt, że program transformacji w Polsce był wprowadzany w najtrudniejszych warunkach i był najbardziej radykalny, a uzyskane wyniki makroekonomiczne – najlepsze, można stwierdzić, że koncepcja transformacji szokowej, wykorzystująca przemiany kompleksowe i radykalne, okazała się skuteczną i efektywną metodą przemian ustrojowych, w tym gospodarczych.

Literatura

- Ahrens J. [1994], *The Transition to a Market Economy: Are There Useful Lessons from History?* [w:] *The Economics of Transformation. Theory and Practice in the New Market Economies*, red. A. Schipke, A.M. Taylor, Springer-Verlag, Berlin.
- Antowska-Bartosiewicz I., Małecki W. [1991], *Zadłużenie i kapitał zagraniczny a stabilizacja i transformacja* [w:] *Polityka finansowa, stabilizacja, transformacja*, red. G.W. Kołodko, Instytut Finansów, Warszawa.
- Åslund A. [2002], *Building Capitalism. The Transformation of the Former Soviet Bloc*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Åslund A., Boone P., Johnson S. [1996], *How to Stabilize: Lessons from Postcommunist Countries*, „Brookings Papers on Economic Activity”, nr 1.
- Balcerowicz L. [1992], *800 dni. Szok kontrolowany*, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, Warszawa.
- Balcerowicz L. [1997], *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bałtowski M. [2002], *Przekształcenia własnościowe przedsiębiorstw państwowych w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

¹⁵ Metodykę stosowania tej metody i jej ograniczenia zob. w [Kołodko 1993; Misala i Bukowski 2003].

- Baszyński A., Jarmołowicz W. [2011], *Warunki początkowe* [w:] *Liberalne przesłanki polskiej transformacji*, red. W. Jarmołowicz, K. Szarzec, PWE, Warszawa.
- Blejer M.I., Gelb A.H. [1993], *The Contraction of Eastern Europe's Economies: Introduction to the Conference* [w:] *Eastern Europe in Transition: From Recession to Growth?* red. M.I. Blejer, G.A. Calvo, F. Coricelli, A.H. Gelb, The World Bank, Discussion Paper, nr 196, Proceedings of a Conference on the Macroeconomic Aspects of Adjustment.
- Csaba L. [1995], *The Capitalist Revolution in Eastern Europe. A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*, Edward Elgar, Aldershot.
- Dąbrowski M. [1992], *Results and Prospects of the Polish Stabilization Program*, „Eastern European Economics”, nr 3.
- Dąbrowski M. [1996], *Different Strategies of Transition to a Market Economy. How Do They Work in Practice?* Policy Research Working Paper, nr 1579, The World Bank, Policy Research Department, Transition Economics Division.
- Dąbrowski M. [1997], *A Short History of Economic Transition in Poland* [w:] *Fiscal Policy in Poland under Transition*, „Russian and East European Finance and Trade”, nr 6.
- Dąbrowski M., Gomułka S., Rostowski J. [2001], *Whence Reform? A Critique of the Stiglitz Perspective*, „Journal of Policy Reform”, nr 4.
- Dhanji F., Milanovic B. [1991], *Privatization* [w:] *The Transition to a Market Economy*, red. P. Marer, S. Zecchini, vol. II, Special issues, OECD, Paris.
- Ekiert G. [2001], *The State after State Socialism: Poland in Comparative Perspective*, IWM Working Paper, nr 6, Vienna.
- Frydman R., Rapaczynski A. [1991], *Markets and Institutions in Large-scale Privatization: An Approach to Economic and Social Transformation in Eastern Europe* [w:] *Reforming Central and Eastern European Economies: Initial Results and Challenges*, red. V. Corbo, F. Coricelli, J. Bossak, The World Bank, Washington.
- Gelb A.H., Gray C. [1991], *The Transformation of Economies in Central and Eastern Europe. Issues, Progress, and Prospects*, The World Bank, Washington, „Policy and Research Series”, nr 17.
- Guitián M. [1994], *The Process of Adjustment and Economic Reform: Real and Apparent Differences between East and West* [w:] *Rebuilding Capitalism. Alternative Roads after Socialism and Dirigisme*, red. A. Solimano, O. Sunkel, M.I. Blejer, The University of Michigan Press.
- Jarmołowicz W. [1992], *Problemy teorii i polityki płac w gospodarce rynkowej* [w:] *Od i do gospodarki rynkowej. Problemy teorii i polityki gospodarczej*, red. W. Jarmołowicz, J. Orczyk, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Poznaniu, Poznań.
- Kaliński J. [2004], *Gospodarka Polski w procesie transformacji ustrojowej (1989–2002)*, „Gospodarka polska na przełomie wieków. Od A do Z”, dodatek do „Bank i Kredyt”, nr 1.
- Kołodko G.W. [1991], *Stabilizacja inflacji i rynkowa transformacja. Doświadczenia Polski* [w:] *Polityka finansowa, stabilizacja, transformacja*, red. G.W. Kołodko, Instytut Finansów, Warszawa.

- Kołodko G.W. [1993], *Kwadratura pięciokąta. Od załamania gospodarczego do trwałego wzrostu*, Poltext, Warszawa.
- Kornai J. [1990], *The Affinity between Ownership Forms and Coordination Mechanisms: The Common Experience of Reform in Socialist Countries*, „Journal of Economic Perspectives”, nr 3.
- Kornai J. [1992], *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Clarendon Press, Oxford.
- Kornai J. [1993], *Transformational Recession: A General Phenomenon Examined through the Example of Hungary's Development*, Collegium Budapest, Institute for Advanced Study, Discussion Paper, nr 1.
- Kornai J. [1994], *Transformational Recession: The Main Causes*, „Journal of Comparative Economics”, nr 1.
- Kornai J. [2006], *The Great Transformation of Central Eastern Europe: Success and Disappointment*, „Economics of Transition”, vol. 14, nr 2.
- Kozarzewski P. [2006], *Prywatyzacja w krajach postkomunistycznych*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Lavigne M. [1999], *The Economics of Transition. From Socialism Economy to Market Economy*, Macmillan Press, London.
- Liberalne przesłanki polskiej transformacji* [2011], red. W. Jarmołowicz, K. Szarzec, PWE, Warszawa.
- Lindgren C.J., Baliño T.J.T., Enoch Ch., Gulde A.M., Quintyn M., Teo L. [1999], *Financial Sector Crisis and Restructuring. Lessons from Asia*, IMF Occasional Paper, nr 188.
- Lutkowski K. [1999], *Transformacja systemu finansowego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Wybrane zagadnienia*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Marelli E., Signorelli M. [2010], *Economic Growth and Structural Features of Transition: Theoretical Framework and General Overview [w:] Economic Growth and Structural Features of Transition*, red. E. Marelli, M. Signorelli, Palgrave MacMillan.
- Mickiewicz T. [2005], *Economic Transition in Central Europe and the Commonwealth of Independent States*, Palgrave MacMillan.
- Misala J., Bukowski S. [2003], *Stabilizacja makroekonomiczna w Polsce w okresie transformacji*, „Ekonomista”, nr 5.
- Morita T. [2009], *Facts and Lessons of Ten Years of Transformation in Central Europe [w:] Transition from Socialist to Market Economies. Comparison of European and Asian Experiences*, red. S. Ichimura, T. Sato, W. James, Palgrave MacMillan.
- Murrell P. [1997], *What is Shock Therapy? What Did It Do in Poland and Russia? [w:] Transition to the Market Economy. Critical Perspectives on the World Economy*, red. P.G. Hare, J.R. Davis, vol. I, Routledge, London–New York.
- Murrell P. [2003], *Conservative Political Philosophy and the Strategy of Economic Transition*, <http://www.bsos.umd.edu/econ/murrell/papers/conserv.pdf> (18.06.2003).
- Owsiak S. [1994], *Budżet państwa w okresie transformacji gospodarki polskiej*, „Gospodarka Narodowa”, nr 7–8.
- Piątek D., Szarzec K. [2008], *Liberalna koncepcja jednostki gospodarującej i jej implikacje dla transformacji gospodarczej [w:] Liberalizm we współczesnej gospodarce*, red. W. Jarmołowicz, M. Ratajczak, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.

- Rapacki R. [2004], *Przekształcenia własnościowe w Polsce w latach 1990–2003: próba bilansu*, „Gospodarka polska na przełomie wieków. Od A do Z”, dodatek do „Bank i Kredyt”, nr 6.
- Ratajczak M. [2009], *Transformacja ustrojowa w świetle ustaleń i założeń ekonomii instytucjonalnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 2.
- Roland G. [1997], *Political Constraints and the Transition Experience [w:] Lessons from the Economic Transition. Central and Eastern Europe in the 1990s*, red. S. Zecchini, Kluwer Academic Publishers, OECD, London.
- Roland G. [2000], *Transition and Economics. Politics, Markets, and Firms*, The MIT Press, Cambridge, Mass., London.
- Rosati D.K. [1998], *Polska droga do rynku*, PWE, Warszawa 1998.
- Schmidt K.M., Schnitzer M. [1993], *Privatization and Management Incentives in the Transition Period in Eastern Europe*, „Journal of Comparative Economics”, nr 17.
- Staeher K. [2003], *Reforms and Economic Growth in Transition Economies: Complementarity, Sequencing and Speed*, Bank of Finland, Institute for Economies in Transition BOFIT, Discussion Papers, nr 1.
- Transition Report 1997* [1997], European Bank for Reconstruction and Development, London.
- Transition Report 1999* [1999], European Bank for Reconstruction and Development, London.
- Transition Report 2000* [2000], European Bank for Reconstruction and Development, London.
- Transition Report 2002* [2002], European Bank for Reconstruction and Development, London.
- Transition Report 2009* [2009], European Bank for Reconstruction and Development, London.
- van Brabant J.M. [1992], *Privatizing Eastern Europe. The Role of Markets and Ownership in the Transition*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston–London.
- Wei S.-J. [1997], *Gradualism versus Big Bang: Speed and Sustainability of Reforms*, „Canadian Journal of Economics”, nr 4b.
- Wilczyński W. [1992], *Trudny powrót Polski do gospodarki rynkowej [w:] Drogi wyjścia z polskiego kryzysu gospodarczego*, red. W. Wilczyński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Poznań.
- Wilczyński W. [1995], *Warianty polityki transformacyjnej*, „Ekonomista”, nr 1–2.
- Winiński J. [1992], *The Polish Transition Programme: Underpinnings, Results, Interpretations*, „Soviet Studies”, nr 5.
- Winiński J. [1999], *Formalne i nieformalne reguły postępowania w warunkach postkomunistycznej transformacji [w:] Gospodarka w okresie przemian*, red. E. Adamowicz, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Winiński J. [2003], *The Role of the New, Entrepreneurial Private Sector in Transition and Economic Performance in Light of the Successes in Poland, the Czech Republic, and Hungary*, „Problems of Economic Transition”, nr 11.
- World Economic Outlook. Database* [2011], IMF, September.

